

ЩОДО ДЕРЖАВНИЦЬКОЇ КОНЦЕПЦІЇ Б. ХМЕЛЬНИЦЬКОГО В ПЕРІОД НАЦІОНАЛЬНО-ВИЗВОЛЬНОЇ ВІЙНИ

Донченко О. І.

*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри загальноправових дисциплін та міжнародного права
економіко-правового факультету
Одеський національний університет імені І. І. Мечникова
м. Одеса, Україна*

Національно-визвольна війна під проводом Б. Хмельницького являє собою важливий етап у розвитку української політичної думки. Події цього періоду сприяли подальшому розвитку ідей української державності, практичній реалізації та втіленню в життя державницьких концепцій, що склали ідеологічні підвалини політичної думки Гетьманщини.

Науково-теоретичним підґрунтям дослідження політико-правових ідей на українських теренах періоду національно-визвольної війни XVII століття стали дослідження *вітчизняних науковців І. Куташева, Н. Шалашної, Г. Макушиної, С. Полтавця, О. Пономаренко, А. Пахарева, Н. Савчука, Я. Сонько, А. Гурбика, В. Єрмолаєва, В. Пруса та інших.*

Б. Хмельницький – перший український гетьман, який в різний спосіб намагався узаконити козацьку державу і саме з часів визвольної війни спостерігаються основні результати державницьких здобутків.

Отже, державницька концепція гетьмана Б. Хмельницького починає формуватися з початком національно-визвольної війни. Вона являла собою основу політичної думки Гетьманщини, а також засвідчила утвердження держави, визначила напрями її внутрішньої та зовнішньої

політики. Дана концепція чітко і послідовно відображає ідеї політичної автономії, спадковості влади та ідеї захисту православної віри, на що вказують гетьманські універсали і договори, в яких найповніше викладено політичну програму гетьмана.

Центральною складовою політичної концепції Б. Хмельницького є встановлення національно-територіальної автономії, про що свідчать положення Зборівського договору. Зокрема, мова йшла про українську державність і автономію в межах трьох воеводств – Київського, Чернігівського, Брацлавського, на території яких встановлювалась козацька адміністрація і на які не мали права з'являтися коронні війська. Далі укладено Білоцерківський договір, в якому ідея автономії, хоч і на значно обмеженій території і з значно скороченим козацьким реєстром, все ж таки залишається домінуючою. З часом політична програма гетьмана доповнюється і змінюється, він схиляється до широкій орієнтаційній політики, шукає нових союзників, що підтверджують Березневі статті. За цими статтями «союз двох держав мислився як союз вільного з вільним і рівного з рівним, як союз, що підписується, у першу чергу, для військової взаємодітримки» [1, с. 178]. Аналізуючи їх, можна сказати, що в сучасному розумінні йшлося про автономію України. Проте, і цей союз виявився ситуативним, оскільки після Віленського перемир'я Б. Хмельницький шукає нових потенційних союзників для подальшої боротьби проти Польщі і створення антипольської коаліції, тобто йшлося про зміну протектора московського царя на шведського короля. Б. Хмельницький відступає від попередньої орієнтації на політичний та військовий союз з Московією і вступає у новий антипольський військово-політичний Раднотський союз. Як зазначено в науковому дослідженні Раднотського зовнішньополітичного курсу Б. Хмельницького, постпереляславський період характеризується зміною зовнішньополітичних пріоритетів у бік Трансильванії та Швеції, що пов'язано з чітким курсом гетьмана «на зміцнення суверенітету та з прагненням до об'єднання всіх українських земель» [2, с. 60].

Отже, бачимо, що мілітарні змагання, військово-дипломатичні кроки і політична діяльність Б. Хмельницького було скеровано ідеєю автономії під протекторатом іншої держави.

Наступною характерною рисою політичної думки періоду національно-визвольної війни є ідея спадкової монархічної влади, що чітко простежується вже з середини 1648р. й продиктовано умовами політичного життя. На українських теренах формувався своєрідний республіканський устрій, а Б. Хмельницький «намагався створити місцеву династію правителів та поєднати її з європейськими монаршими домами шлюбними зв'язками» [1, с. 177]. Відомо, що класичною

формою правління європейських держав даного періоду була виключно спадкова монархія, а в суспільній свідомості спостерігалось поступове утвердження поглядів щодо гетьманської влади, даної саме від Бога. Зокрема, гетьманські універсали підтверджують, що гетьман уповноважений вирішувати питання життя і смерті своїх підданих, а така прерогатива є виключно монаршою і до того часу в гетьманів такого права не було. Разом з тим, гетьман «визнавав традиційну для козацьких прав і вольностей вільну гетьманську елекцію на загальних козацьких радах і не мав наміру порушувати її» [3, с. 74]. Навіть питання передачі гетьманської влади Б. Хмельницький запропонував вирішити на Генеральній раді, а «домігшись легітимного обрання своїм наступником сина, Б. Хмельницький очевидно прагнув уникнути після своєї смерті гострої боротьби серед старшини за гетьманську булаву, запобігти розпаду громадянської війни» [3, с. 75]. Погоджуємося, що «гетьманська влада як влада державна еволюціонувала від перших спроб її обмежити як з боку козацького загалу, так і козацької верхівки (старшини) до влади одноосібної, авторитарної за методами свого здійснення» [4, с. 371–372]. Так чи інакше, але ідея спадкової гетьманської влади є характерною для політичної думки зазначеного періоду, і не дивлячись на те, що вона суперечила демократичним традиціям, все ж таки була цілком виправданою. Саме через утвердження спадкової гетьманської влади Б. Хмельницький вбачав гарантію визнання Української держави, як суб'єкта в європейській політиці. Наступною характерною рисою політичної думки періоду національно-визвольної війни є ідея захисту православної віри, яку козацтво з самого початку свого існування проголошує під своїм захистом.

Із виходом на політичну арену козацтва і перетворення його на суспільну і політичну еліту, відбувається активна конфесіоналізація всього населення, а церква «виступала активним і досить самостійним чинником на теренах Європи, репрезентувала інтереси гетьманської держави» [4, с. 376].

Окрім мінімальних конкретних вимог до уряду Речі Посполитої, що передбачають автономію для козацької України, Б. Хмельницький ставив ще одне завдання, з яким пов'язана подальша доля держави, а саме становище православної церкви. Вже в перших політичних документах Б. Хмельницького піднімається питання щодо захисту прав, інтересів та майна православної церкви, зокрема «Листи до польського короля Владислава IV», «Пункти та інструкція, дана козацьким послам і віддана ними на сейм у Варшаві», «Пункти козацьких вимог до короля Яна Казимира та польського уряду».

Те, що Б. Хмельницький позиціонує себе як захисник православ'я на території Речі Посполитої підтверджують вимоги Зборівського

договору щодо захисту православної церкви і ліквідації унії, а також вимоги Білоцерківського договору щодо збереження прав православної церкви. Згідно з Березневими статтями духовна влада, тобто православна церква залишалася незалежною й недоторканою у своїх правах, зберігалися її права і майно, яке їй належало за станом на час підписання договору. Отже, питання захисту православної церкви для Б. Хмельницького є питанням актуальним і стосується внутрішньої автономії.

Отже, можемо стверджувати, що вище розглянуті ідеї політичної автономії, спадкової монархічної влади та ідея захисту православної віри є складовими державницької концепції Б. Хмельницького, що підтверджено активними політичними кроками і укладеними договорами. Їх регламентація викликана реальною геополітичною ситуацією, яка склалася на той період.

Література:

1. Куташев І. Політичні погляди гетьманів Б. Хмельницького та І. Виговського: порівняльний аналіз. *Політичний менеджмент*. № 1. 2007. С. 173–184. URL: https://ipiend.gov.ua/wp-content/uploads/2018/07/kutashev_politychni.pdf (дата звернення 29.04.2022).

2. Гурбик А.О. Раднотський зовнішньополітичний курс гетьмана України Б. Хмельницького (1656–1657 рр.). *Український історичний журнал*. 2008, № 6. С. 57–86. URL: <http://history.org.ua/JournALL/journal/2008/6/5.pdf> (дата звернення 29.04.2022).

3. Єрмолаєв В. Богдан Хмельницький про проблеми і перспективи українського державотворення (до 365-річчя Національної революції 1648 р.). *Вісник Академії правових наук України*. 2013. № 1. С. 66–79. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vapny_2013_1_9 (дата звернення 28.04.2022).

4. Полтавець С.В. Форма державного правління на початковому етапі української національної революції середини XVII ст. (Ще раз про спосіб організації влади за гетьманування Б. Хмельницького). *Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України*. 2012. Вип. 3. С. 370–378. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzpiend_2012_3_20 (дата звернення 29.04.2022).